

COMPUTATIONAL ANALYSIS OF THE DEPENDENCE OF THE AMOUNT OF EVAPORATION IN THE RESERVOIRS OF TALIMARJON AND HISORAK ON THE DEPTH OF WATER IN THE RESERVOIR

F Gapparov¹,

N Sarmonov².

¹ "Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" Milliy tadqiqot universiteti, Toshkent 100000, Uzbekistan

² "TIQXMMI" MTUning Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti, 180100,

Kashkadarya, Uzbekistan

E-mail: snunodir@mail.ru

ABSTRACT

Today, special attention is paid to conducting targeted scientific research aimed at developing reliable and effective methods of predicting the useful volume of water reservoirs. In this regard, improvement of the methods of estimating the size of water reservoirs and development of recommendations, taking into account the change in the useful volume of water reservoirs as a result of exploitation, are defined as important tasks.

From the results of the research, we will be able to accurately estimate the volume of water in the reservoir by taking into account the evaporation from the water surface when calculating the water balance in the Talimarjon and Hisorak reservoirs, quickly performing the determination of the volume of water coming out of the reservoir, and determining the volume of siltation of the reservoir.

Metodlar

Suv ombori yuzasidan bug'lanish asosan GHI formulasi [3] bo'yicha aniqlangan, bu adabiyotda e'tirof etilganidek, suv havzalari yuzasidan bug'lanishni etarli darajada aniqlik bilan aniqlash imkonini beradi [2].

$$E=0,14 n (\ell_0 - \ell_{200}) (1 + 0,72 U_{200})$$

n - taxminiy vaqtidagi kunlar soni;

ℓ_0 – Suv ombor yuzasidagi suv bug'ining maksemal namligi, mb(milli bar) ;

ℓ_{200} - 200 sm balandlikdagi suv bug'I bosimining o'rtacha qiymati (havoning mutlaq namligi), mb;

U_{200} - 200 sm balandlikdagi suv ombori ustidagi shamol tezligining o'rtacha qiymati, m / s.

Biz tog'li hududlar uchun ham formuladan foydalanganmiz

$$E=0,19n(\ell_0 - \ell_{200}) (1+0,51 U_{200})$$

Meteostansianing ko'p yillik kuzatuv ma'lumotlaridan foydalanilgan holda hisob jarayonlari olib boriladi.

Natijalar va muhokamalar

Havoning maksimal namligini aniqlash uchun suv ombori yuza qatlaming harorati kerak bo'ladi. Suv ombori yuza qatlaming haroratini kuzatuv ishlari yoki unga ta'sir etuvchi morfometrik parametrlarga bog'lovchi tenglamalar orqali aniqlash mumkin. Oylik havo harorati va shamolning o'zgarish yunalishini hisobga olgan holda suv ombori yuza qatlamidagi

haroratni aniqlovchi va havo harorati orasidagi bog'lanishni ko'rsatuvchi quyidagi tenglamani keltirib o'tilgan.

$$t_{suv} = 0.78 \cdot t_{havo} + 0.17 \cdot \bar{t}_{havo} - 0.19 \cdot \frac{\bar{h}}{h_{MDS}} \left[(t_{havo})_{n+1} - (t_{havo})_{n-1} \right] \quad (1)$$

Bu yerda:

t_{suv} va t_{havo} - suv va havoning oylik xarorati, °C;

\bar{t}_{havo} - havoning o'rtacha yillik xarorati, °C;

$(t_{havo})_{n+1}$ va $(t_{havo})_{n-1}$ - hisoblanayotgan oydan oldingi va keyingi oydagagi havoning o'rtacha oylik xarorati, °C;

\bar{h} - suv omborining o'rtacha chuqurligi, m;

h_{MDS} - suv omborining MDS dagi o'rtacha chuqurligi, m;

Suv ombori yuza qatlaming o'rtacha oylik haroratini hisoblash uchun tavsiya etilayotgan formula suv haroratiga ta'sir etuvchi uchta omilni o'z ichiga oladi, ya'ni;

- havoning o'rtacha oylik va o'rtacha yillik xaroratini;
- vaqt maboynida havo haroratini ko'tarilish va pasayishini;
- vaqt maboynida suv ombori chuqurligini suv sathiga bog'liq holda o'zgarishini hisobga oladi.

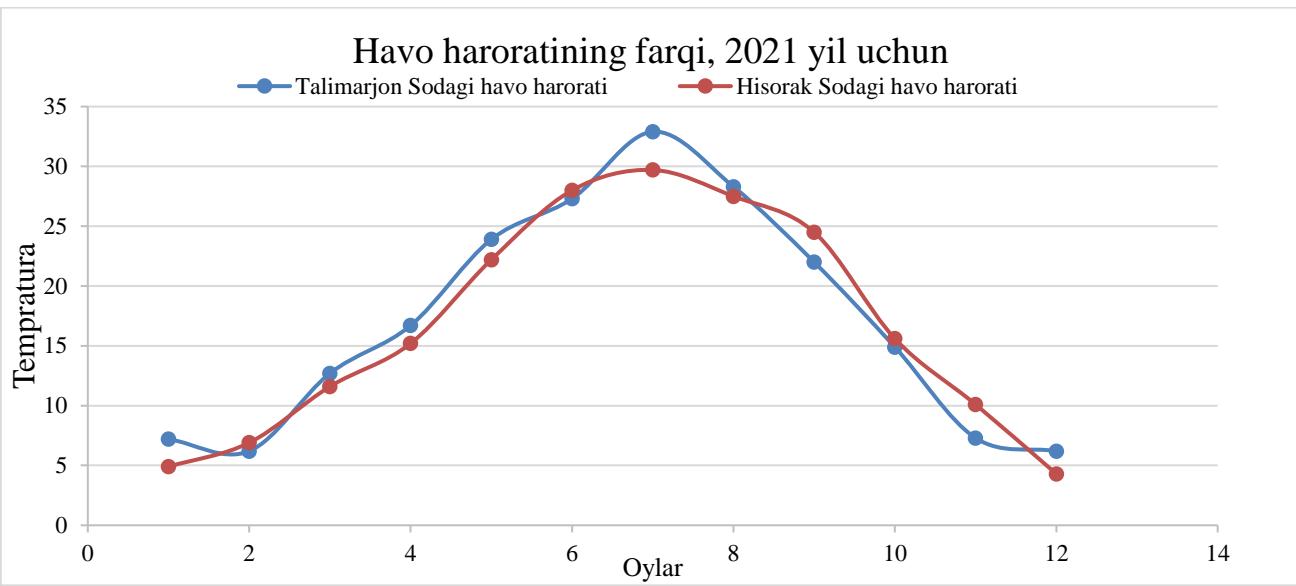
Yuqorida tavsiya etilayotgan formula asosida tekislikda joylashgan Talimarjon suv ombori hamda tog'li hududlar uchun 2020-2022 yillardagi suv yuza qatlaming o'rtacha oylik haroratini hisobiy natijalari quyidagi 1 va 2-jadvalarda keltirilgan.

1-jadval Talimarjon va Hisora suv omborlaridagi hamda suv yuza qatlaming o'rtacha oylik harorati. 2021 yil

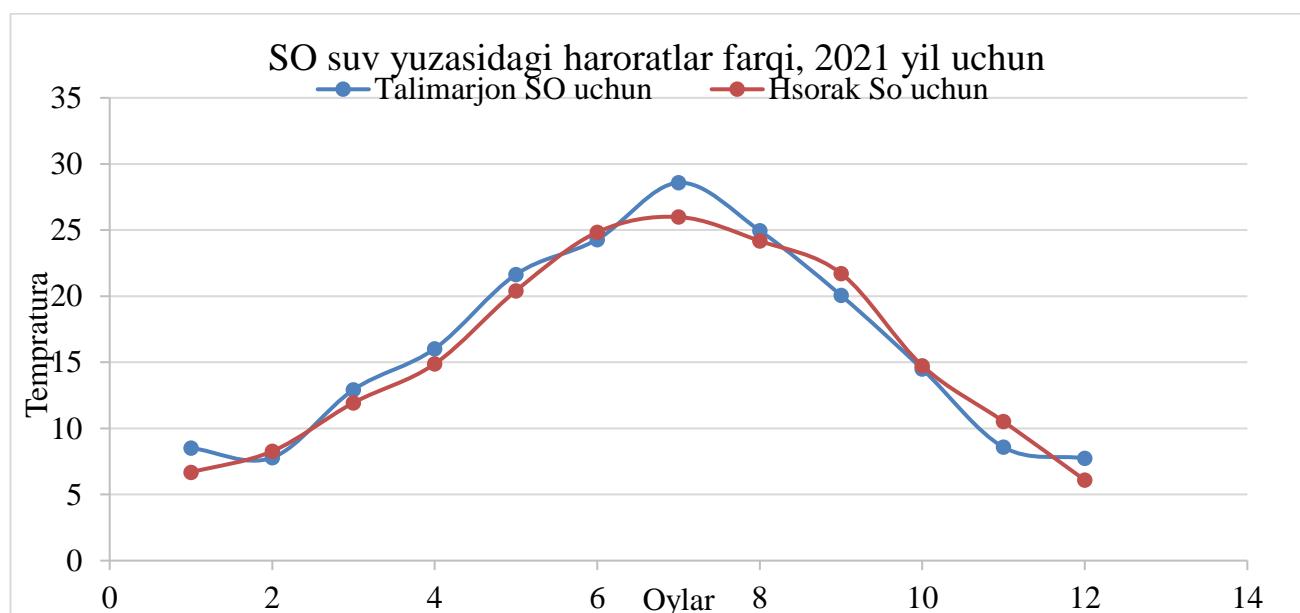
Ko'rsatgichlar	Oylar											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Havoning harorati, °C	7,2	6,2	12,7	16,7	23,9	27,3	32,9	28,3	22	14,9	7,3	6,2
Suv omboridagi suvning harorati, °C $T_{возд}=0,78*t_{возд}+0,17*t_{возд}-0,19*h/h_{нpy}((t_{возд})n+1-(t_{возд})n-1)$	8,52	7,79	12,93	16,03	21,65	24,29	28,58	24,95	20,06	14,49	8,58	7,74

2021 yil

Ko'rsatgichlar	Oylar											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Havoning harorati, °C	4,9	6,9	11,6	15,2	22,2	28	29,7	27,5	24,5	15,6	10,1	4,3
Suv omboridagi suvning harorati, °C $T_{возд}=0,78*t_{возд}+0,17*t_{возд}-0,19*h/h_{нpy}((t_{возд})n+1-(t_{возд})n-1)$	6,6 8	8,2 7	11,9 4	14,8 8	20,4 1	24,8 4	25,9 9	24,1 8	21,7 2	14,7 4	10,5 2	6,0 9

a)

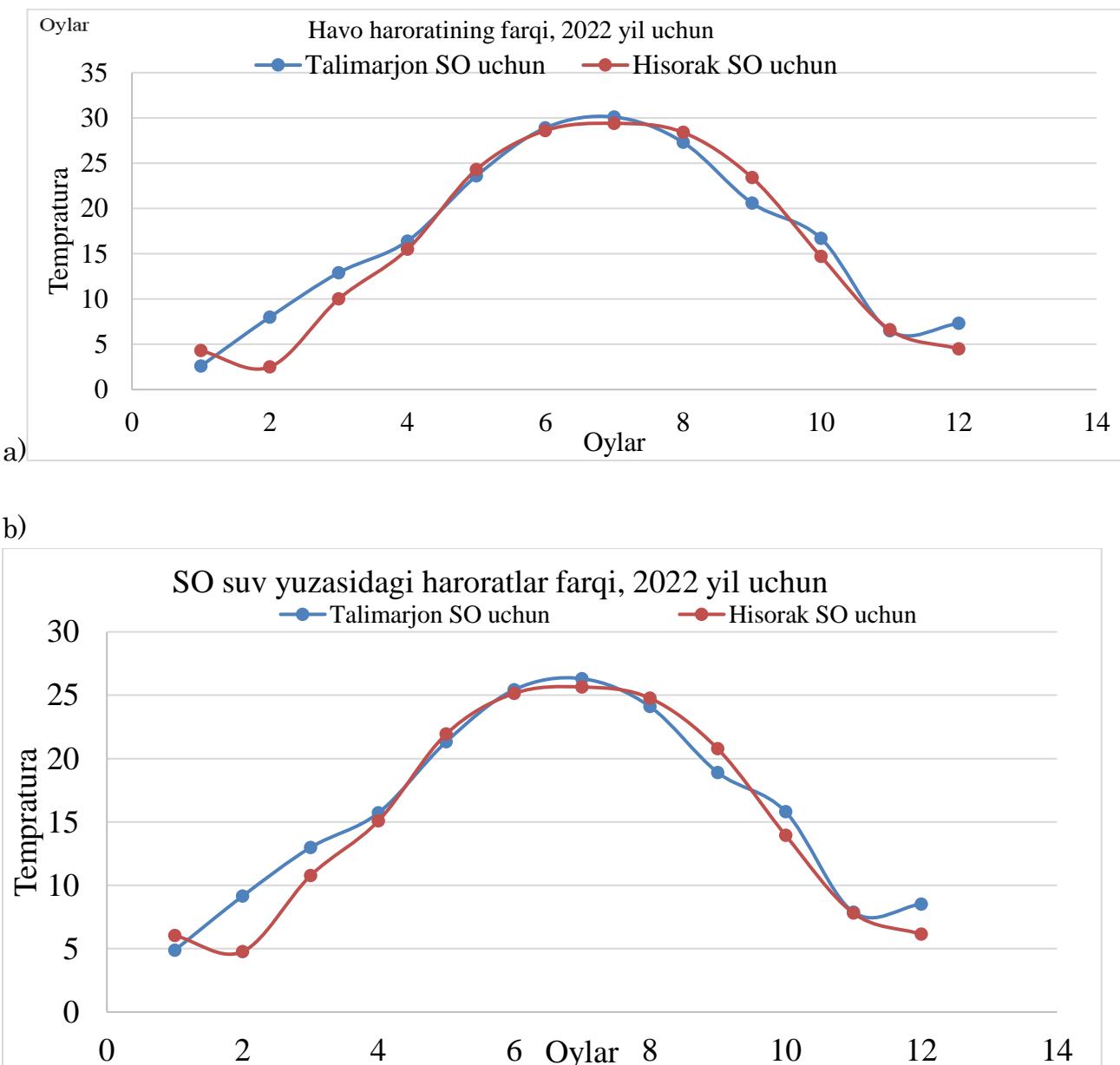
2-rasm: 2021 yilda Talimarjon va Hisorak suv omborlaridagi a) havo harorati hamda b) suv omborlari suv yuzasidagi haroratlar farqi aks etgan grafik ma'lumot.

2-jadval Talimarjon va Hisorak suv omborlaridagi hamda suv yuza qatlaming o'rtacha oylik harorati. 2022yil

Ko'rsatgichlar	Oylar											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Havoning harorati, °C	2,6	8	12,9	16,4	23,6	28,9	30,1	27,3	20,6	16,7	6,5	7,3
Suv omboridagi suvning harorati, °C $T_{возд} = 0,78 \cdot t_{возд} + 0,17 \cdot t_{возд} - 0,19 \cdot h/h_{нipy} ((t_{возд})n+1 - (t_{возд})n-1)$	4,87	9,15	12,98	15,71	21,33	25,43	26,31	24,11	18,9	15,8	7,88	8,52

2022 yil

Ko'rsatgichlar	Oylar											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Havoning harorati, °C	4,3	2,5	10	15,5	24,3	28,6	29,4	28,4	23,4	14,7	6,6	4,5
Suv omboridagi suvning harorati, °C												
$T_{возд} = 0,78 * t_{возд} + 0,17 * t_{возд} - 0,19 * h / h_{нipy} ((t_{возд})n + 1 - (t_{возд})n - 1)$	6,04	4,77	10,76	15,08	21,94	25,14	25,65	24,77	20,77	13,95	7,8	6,14

3-rasm: 2022 yilda Talimardon va Hisorak suv omborlaridagi a) havo harorati hamda b) suv omborlari suv yuzasidagi haroratlari farqi aks etgan grafik ma'lumot.

Yuqorida keltirilgan (1) formula asosida tog'li hududa joylashgan Hisorak suv ombori hamda tekislikdagi Talimardon suv ombori uchun 2020-2022 yillardagi suv yuza qatlamining o'rtacha oylik haroratini hisobiy natijalari yuqoridagi jadvalarda keltirilgan. Keltirilgan grafiklardan

ko'rinib turupti yilning nisbatan sovuq oylarida tog'oldi va tekislikda joylashgan suv omborlari suv yuzasidagi harorat havoning haroratidan yuqoriligi ko'rinib turipti.

Suv yuzasidagi haroratlar albatta tog'li hududlarda joylashgan suv omborlariga nisbatan pastroqni ko'rsatib turupti.

Shuni takidalb o'tishimiz kerakki yuqoridagi 1,2 va 3 rasmlardagi grafiklardan kelib chiqib havoning harorati va suv yuzasidagi haroratlar farqi 4-7 °C oraliqni tashkil qilmoqda.

Suv ombor yuzasidan bo'layotgan bug'lanish hisobiy va aynan kuzatishlar asosida aniqlanadi. Bug'lanishni hisobiy kattaligi aniq bo'lishi uchun tavsiya etilayotgan usuldan foydalanib, metiostansiyada o'lchangan havo harorati, xavoning absalyut namligi va shamol tezligi aniqlanadi yoki termometr, psixrometr va anemometrlar yordamida o'lchangan havo harorati, xavoning absalyut namligi va shamol tezligi olinadi.

Kuzatuvlar asosida bug'lanishni aniqlash uchun esa ispariteldan (isparomer GGI-3000 va boshqalar) foydalaniladi.

Har ikki usulda aniqlangan suv ombori yuzasidagi bug'lanish kattaligi, (suv ombori ekspluatatsiyasida) suv omboridan yo'qatilayotgan suv xajmini aniqlashda foydalaniladi.

Suv omboridan bug'lanishga yo'qatilayotgan suv hajmi quyidagi formula orqali aniqlanadi.

$$W_{\text{bug}'} = E * F \quad (2)$$

bu yerda; E – bug'lanish kattaligi, mm;

F – Suv ombori sirt yuzasining maydoni.

Suvombori sirt yuzasining maydoni suvombori suv sathiga bog'lanish grafigidan olinadi.

Bug'lanishni o'rtacha oylik kattaligi esa 1,2 va 3-jadvaldan olinadi.

Keltirilgan Ta'llimarjon va Hisorak suv omborlarining bug'lanishga yo'qatilayotgan suv hajmi jadval va grafik shaklida keltirildi. (4 va 4.1-jadval va 4 va 4.1-rasm)

Suv omborlarida suv yuzasi haroratini kuzatishning ko'p yillik ma'lumotlari mavjud bo'lмаган holat uchun bug'lanishni aniqlash usullarini quydagicha keltirishimiz mumkin.

Suv ombori yuzasidan bug'lanish asosan quyidagi GGI [3] formulasi bilan aniqlandi, bu adabiyotlarda keltirilgan bo'lib, bug'lanishni yuqori darajadagi aniqlik bilan aniqlashga imkon beradi, albatta suv havzalarining xususiyatlaridan kelib chiqgan holda.[2].

$$E = 0,14 n (\ell_0 - \ell_{200}) (1 + 0,72U_{200}) \quad (3)$$

n - hisoblangan vaqtdagi kunlar soni;

ℓ_0 - suv omboridagi suv sathining harorati bo'yicha hisoblangan suv bug'inining maksimal bosimining o'rtacha qiymati MB;

ℓ_{200} - suv bug'i bosimining o'rtacha qiymati (havoning mutlaq namligi) suv omboridan 200 sm balandlikda, MB da;

U_{200} - suv havzasi ustidagi shamol tezligining o'rtacha qiymati 200 sm balandlikda, m / s.

Tog'li hududlarda bug'lanish miqdorini aniqlashda quyidagi formuladan foydalaniladi.

$$E = 0,19n(\ell_0 - \ell_{200}) (1 + 0,51U_{200}) \quad (4)$$

Bu yerda ob-havo stantsiyasining yillik kuzatuv ma'lumotlari ishlataligan.

Havoning maksimal namligi suvning sirt qatlamining harorati bilan belgilanadi. Suv sathining harorati bug'lanish intensivligini belgilaydigan asosiy omillardan biridir.

Suv omborlarining ba'zilarida suvning sirt qatlamining harorati to'g'risida ma'lumotlari mavjud, qolgan suv omborlari uchun bunday ma'lumotlar mavjud emas. Biz suv omboridagi

suvning sirt qatlaming haroratini ushbu suv ombori yaqinida joylashgan ob-havo stantsiyasidagi kuzatuvlardan hisoblangan o'rtacha oylik havo harorati bo'yicha aniqlash formulasini taklif qildek, undagi koyefsentlar o'zgarishi mumkin.

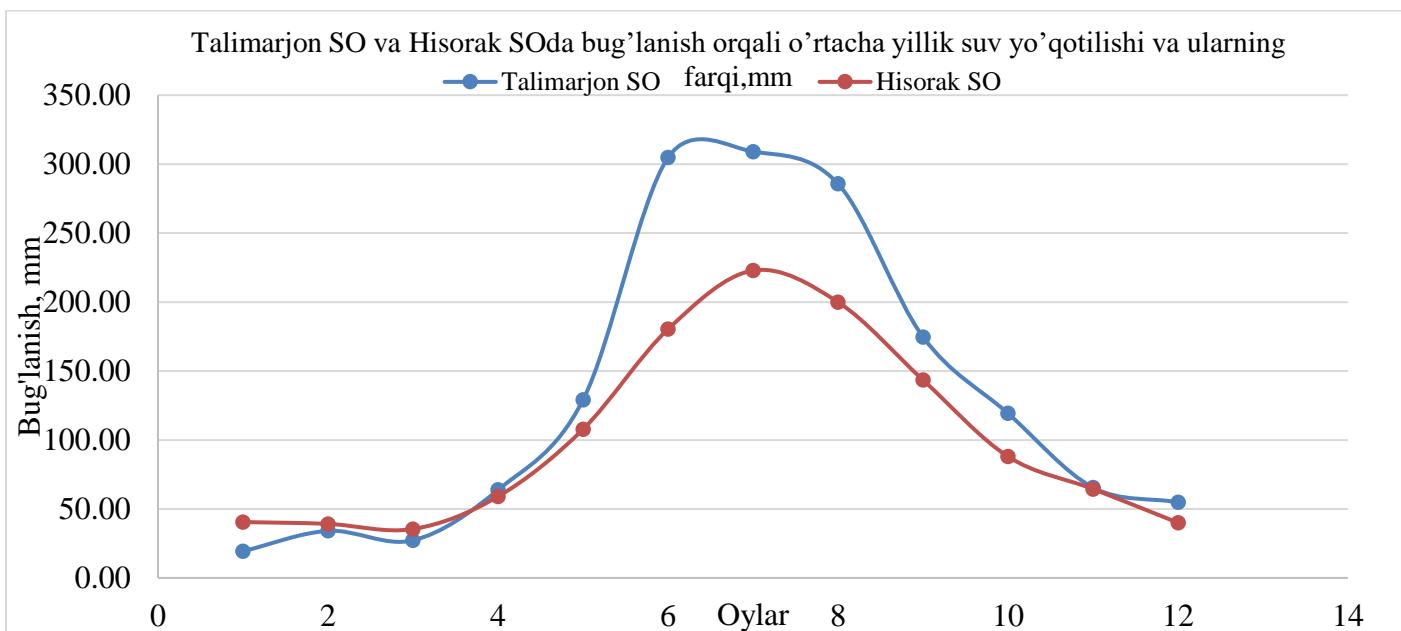
Yuqoridagi (3) va (4) formulalardan kelib chiqib 2022 yil uchun suv omborlaridagi oylar kesimida suv ombori yuzasidan bo'ladigan bug'lanish hisobi keltirilgan (4 va 4.1 jadval), bug'lanib ketgan suvning suv ombori yuzasiga ko'paytmasi suv omboridan bo'lgan bug'lanishni beradi (2) formulada keltirilgan, ya'ni suv omborining o'zgarib turgan chuqurliklardagi yuzalariham o'zgarib turadi.

4-жадвал. Talimarjon suv omboridan bug'lanish orqali o'rtacha yillik suv yo'qotilishi, oylar bo'yicha (mm)

Talimarjon SO uchun 2022											0,14	0,72		
n	31	29	31	30	31	30	31	31	30	31	30	31	30	31
Кўрсаткичлар	Ойлар											X	XI	XII
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12			
Havoning harorati, °S	2,6	8	12,9	16,4	23,6	28,9	30,1	27,3	20,6	16,7	6,5			
Suv omboridagi suvning harorati, $^{\circ}\text{C } T_{\text{вод}}=0,78*t_{\text{вод}}+0,17*t_{\text{вод}} - 0,19*h/h_{\text{нп}}((t_{\text{вод}})n+1-(t_{\text{вод}})n-1)$	4,87	9,15	12,98	15,71	21,33	25,43	26,31	24,11	18,9	15,8	7,88			
Havoning maksimal namligi, GPA, L ₀	7,6	8,5	11	17,001	24,6	33,4	35,8	33	25,8	18,8	12,5			
Havoning absalyut namligi, GPA, L ₂₀₀	6,12	5,9	9,1	12,3	15,6	13,2	17,1	13,5	12,01	9,23	7,2			
Shamol tezligi, V ₂₀₀ , m/s	2,8	3,1	3,2	3,1	3,2	3,6	3,9	3,3	2,8	2,6	2,7			
Bo'g'lanish, mm	19,37	34,12	27,24	63,81	103,24	304,75	309,05	285,71	174,68	119,29	65,53			
Umumiy yillik bug'lanish, mm.												1561,64		

4.1-жадвал. Hisorak suv omboridan bug'lanish orqali o'rtacha yillik suv yo'qotilishi, oylar bo'yicha (mm)

Hisorak SO uchun											0,19	0,51		
n	31	29	31	30	31	30	31	31	30	31	30	31	30	31
Кўрсаткичлар	Oyolar											X	XI	XII
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12			
Havoning harorati, °S	4,3	2,5	10	15,5	24,3	28,6	29,4	28,4	23,4	14,7	6,6			
Suv omboridagi suvning harorati,														
$^{\circ}\text{C } T_{\text{вод}}=0,78*t_{\text{вод}}+0,17*t_{\text{вод}} - 0,19*h/h_{\text{нп}}((t_{\text{вод}})n+1-(t_{\text{вод}})n-1)$	6,04	4,77	10,76	15,08	21,94	25,14	25,65	24,77	20,77	13,95	7,8			
Havoning maksimal namligi, GPA, L ₀	8,9	9	11	16,4	21,2	27,8	32,7	31	24,4	17,3	13,3			
Havoning absalyut namligi, GPA, L ₂₀₀	4,85	4,9	7,6	10,7	11,4	10,9	12,6	12,2	9,8	8,4	6,5			
Shamol tezligi, V ₂₀₀ , m/s	1,37	1,44	1,51	1,6	1,7	1,71	1,73	1,58	1,42	1,33	1,3			
Bo'g'lanish, mm	40,52	39,18	35,45	59,00	107,77	180,34	222,84	199,96	143,49	87,98	64,46			
Umumiy yillik bug'lanish, mm.												1221,01		

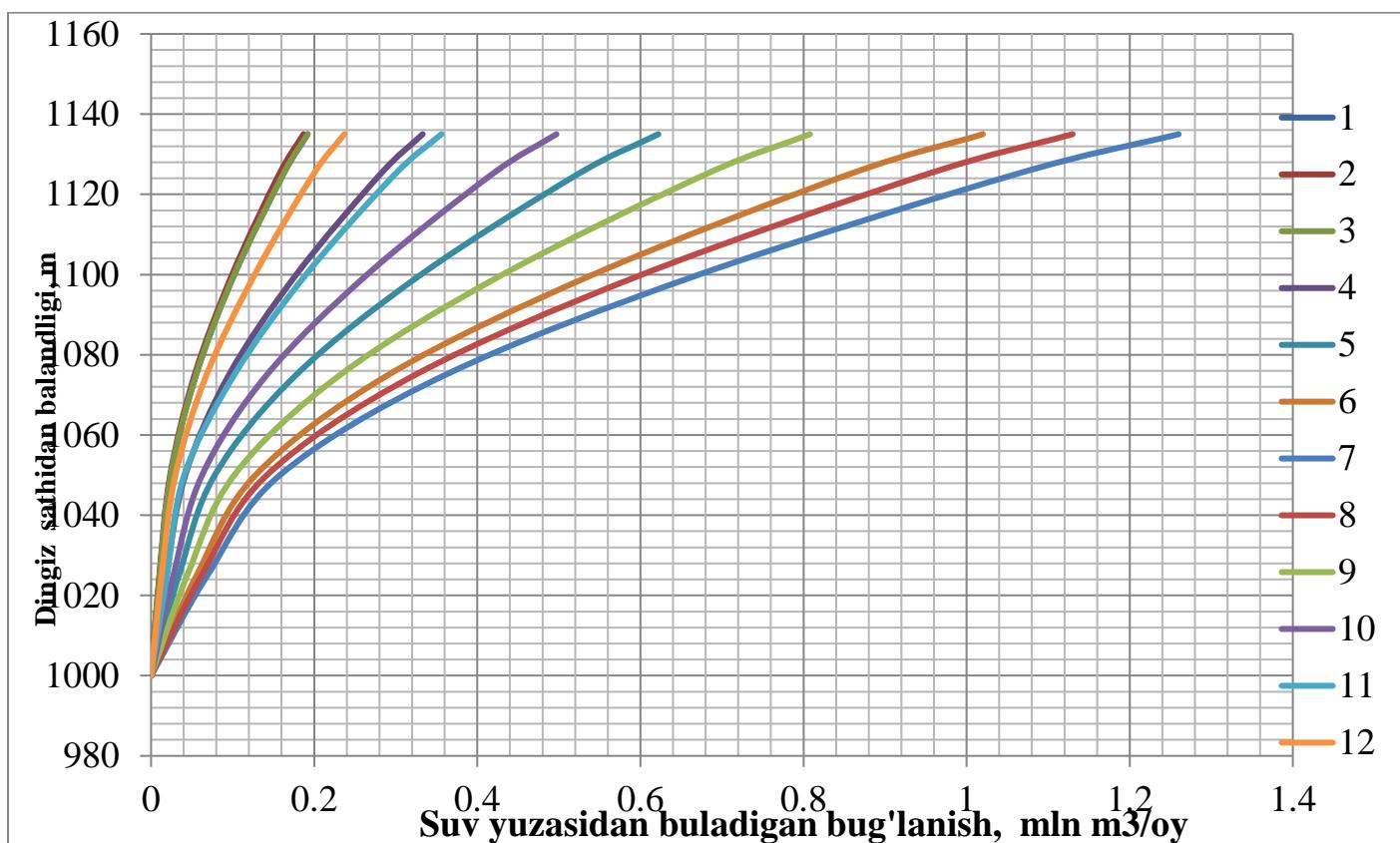

4-rasm. Talimarjon SO va Hisorak SOda bug'lanish orqali o'rtacha yillik suv yo'qotilishining grafikda ko'rinishi.

Suv omborlar yuzasidan bo'ladijan bug'lanish miqdori suv omborlarining chuqurligiga va suv omborining gorezontda joylashuviga bevosita bog'liq, ya'ni suv omborlari chuqurligi qanchalik katta va yoyilish kengligi qancha kam bo'lsa suv ombori suv yuzasi kengligi va suv yuzasi haroratiham shunchalik kam bo'ladi bu esa o'z navbatida suv ombori suv yuzasidan bo'ladijan bug'lanishni kamayishiga sabab bo'ladi. Suv omborlaridagi suvning chuqurligi kam va yoyilish kengligi katta bo'lsa natejada suv omboridagi suv yzasi harorati va suv yuza maydoniham katta bo'ladi buning natijasida suv yuzasidan bo'ladijan bug'lanishham katta bo'ladi. Quyida keltiriladigan tahlilimizda suv omborlaridagi suvning chuqurligiga mos holdagi bug'lanish miqdorini ko'rishimiz mumkin.

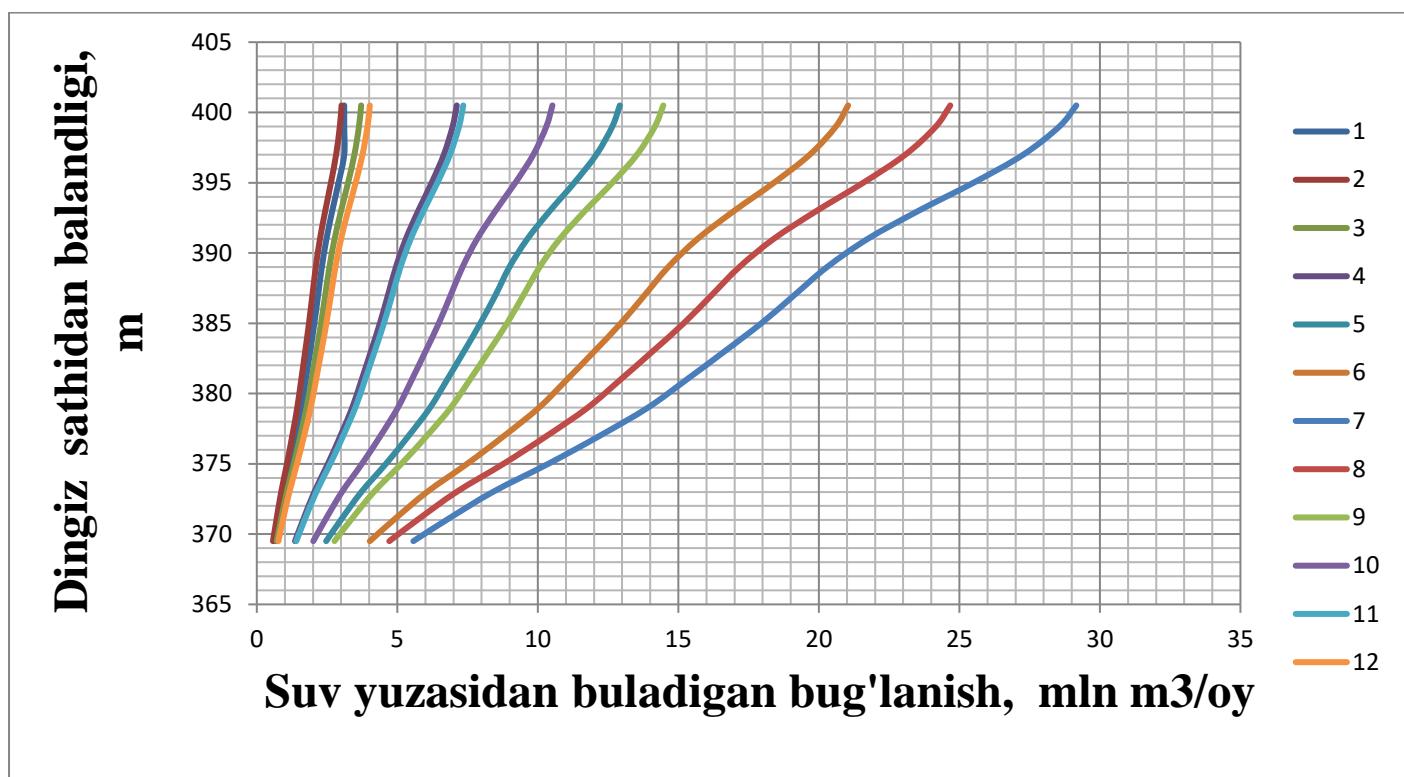
Hisorak suv omborining sathlarining dingiz sathidan balandligi va shu balandlikdagi suv sathining yuzasidan buladigan bug'lanish jadvali, (million m³)

Suv satthi balandligi,n	Suv satthi yuzasi, mln m ²	Oylar											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1000	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1025	0,31	0,0105	0,0102	0,0105	0,0183	0,0341	0,0558	0,0691	0,062	0,0443	0,0273	0,0195	0,013
1050	0,71	0,0241	0,0234	0,0241	0,0419	0,0781	0,128	0,158	0,142	0,102	0,0625	0,0407	0,0298
1075	1,619	0,0551	0,0534	0,0551	0,0955	0,178	0,291	0,361	0,324	0,232	0,142	0,102	0,068
1100	3,012	0,102	0,0994	0,102	0,178	0,331	0,542	0,672	0,602	0,431	0,265	0,19	0,127
1125	4,755	0,162	0,157	0,162	0,281	0,523	0,856	1,06	0,951	0,68	0,418	0,299	0,199
1135	5,652	0,192	0,187	0,192	0,333	0,622	1,02	1,26	1,13	0,808	0,497	0,356	0,237

Talimарjon suv oмборидан bug'lanish uchun о'rtacha yillik suv yo'qotilishi о'rtacha oylik darajaga qarab oylar bo'yicha (million m³)

Suv sathi balandligi,m	Suv sathi yuzasi, mln m ²	Oylar											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
369,5	14,78	0,636	0,576	0,709	1,36	2,468	4,02	5,572	4,715	2,764	2,011	1,404	0,768
371	17,89	0,769	0,698	0,859	1,646	2,988	4,866	6,745	5,707	3,345	2,433	1,7	0,93
373	22,28	0,958	0,869	1,069	2,05	3,721	6,06	8,4	7,107	4,166	3,03	2,117	1,159
375	27,51	1,183	1,073	1,32	2,531	4,594	7,483	10,371	8,776	5,144	3,741	2,613	1,431
377	32,38	1,392	1,263	1,554	2,979	5,407	8,807	12,207	10,329	6,055	4,404	3,076	1,684
379	36,92	1,588	1,44	1,772	3,397	6,166	10,042	13,919	11,777	6,904	5,021	3,507	1,92
381	40,58	1,745	1,583	1,948	3,733	6,777	11,038	15,299	12,945	7,588	5,519	3,855	2,11
383	44,15	1,898	1,722	2,119	4,062	7,373	12,009	16,645	14,084	8,256	6,004	4,194	2,296
385	47,62	2,048	1,857	2,286	4,381	7,953	12,953	17,953	15,191	8,905	6,476	4,524	2,476
387	50,73	2,181	1,978	2,435	4,667	8,492	13,799	19,125	16,183	9,487	6,899	4,819	2,638
389	53,82	2,314	2,099	2,583	4,951	8,988	14,639	20,29	17,169	10,064	7,32	5,113	2,798
391	57,65	2,479	2,248	2,767	5,304	9,628	15,681	21,734	18,39	10,781	7,84	5,477	2,998
393	62,45	2,685	2,436	2,998	5,745	10,429	16,986	23,544	19,922	11,678	8,493	5,933	3,247
395	67,65	2,909	2,638	3,247	6,224	11,298	18,401	25,504	21,58	12,651	9,2	6,427	3,518
397	72,35	3,111	2,822	3,473	6,656	12,082	19,679	27,276	23,08	13,529	9,84	6,873	3,762
399	75,75	3,111	2,954	3,636	6,969	12,65	20,604	28,558	24,164	14,165	10,302	7,196	3,939
400,5	77,35	3,111	3,017	3,713	7,116	12,917	21,039	29,161	24,675	14,465	10,52	7,348	4,022

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Гаппаров Ф.А., Определение потерь воды на испарение из водохранилищ при недостаточных метео данных. Ташкент-2003
2. Горелкин Н.Е., Никитин А.М. Испарение с водоемов Средней Азии. // - Труды САРНИГМИ. - 1985. - Вып. 102(183). - С. 3-24.
3. Указания по расчету испарения с поверхности водоемов.-Л.: Гидрометеоиздат, 1969. - 84 с.
4. Белесков Б.И., Гаппаров Ф.А. О пересчете скоростей ветра, определенных на метеостанции в район водохранилища.// Изв. АН Уз ССР. Сер.техн. наук -1991. №3. - С.46-50.
5. Zhuraevich, B. S. (2021). USE OF MINERALIZED WATERS FOR IRRIGATION OF THE TERRITORY OF UZBEKISTAN. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(10), 717-723.
6. Nodirbek O'tkir o'g', S., Shuxrat o'g'li, T.P., & Chori G'ofur o'g', B. (2022). QARSHI BOSH KANALIDAGIN_o 6-NASOS STANSIYASIING EKSPLUATATSION HOLATI VA ENERGIYA SARFI. Jahon ilmiy tadqiqot jurnali , 9 (1), 192-196.
7. Nodirbek O'tkir o'g, S., & Orif o'g, TMR (2022). BOSIM QUVURINI GIDRAVLIK ZARBANI SO'NDIRISH HISOBI. Ta'lim yangiliklari: 21-asrda tadqiqotlar , 1 (4), 134-138.
8. Gapparov, F. A., Payzullayevich, K. N., & Nodirbek O'tkir o'g, S. (2022). SUV OMBORYUZASIDAN SUVNING BUG'LANISHI NATIJASIDA SUV YO'QOTILISH USULLARINI. PEDAGOOGS jurnali, 11(1), 13-16.
9. Белесков Б.И., Гаппаров Ф.А. Уточнение прогнозных величин месячных испарений поверхности водохранилищ. // Изв. АН Уз ССР, Серия техн.наук. - 1991. № 4. – С.61-63

10. Белесков Б.И., Кожевникова М.С., Осадчая И.В. Определение расчетной скорости ветра для проектируемых водохранилищ и малых водоемов. // Изв. АН Уз ССР. Серия техн.наук. -1986. - № 2. – С.47-50
11. Браславский А.П. Исследования и расчеты гидрологического режима озер и водохранилищ. - Алма-Ата, 1969. - 254 с.
12. Браславский А.П., Викулина З.А. Нормы испарения с поверхности водохранилищ. -Л.: Гидрометеоиздат, 1954. - 212 с.
13. Браславский А.П., Нургалиев С.Н. Новая формула для расчета испарения с учетом разности температуры воды и воздуха. //: Проблемы гидроэнергетики и водного хозяйства, - Алма-Ата, 1966, Вып. 4. - С. 195-206.